

УДК 371.018

Оксана Заболотна,
кандидат педагогічних наук, доцент,
професор кафедри іноземних мов
Уманського державного педагогічного
університету імені Павла Тичини

ПОНЯТТЄВО-ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ ІНСТРУМЕНТАРІЙ ПОРІВНЯЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ШКІЛЬНОЇ АЛЬТЕРНАТИВНОЇ ОСВІТИ

Статтю присвячено аналізу лексикографічних джерел щодо визначення понять «альтернативна педагогіка», «альтернативна освіта» і «альтернативна школа». Зроблено висновок про відсутність єдиних підходів до тлумачення цих понять в українській педагогіці. Запропоновано їхнє авторське визначення.

Ключові слова: альтернативна педагогіка, альтернативна освіта, альтернативна школа.

Статья посвящена анализу лексикографических источников относительно определения понятий «альтернативная педагогика», «альтернативное образование», «альтернативная школа». Сделан вывод об отсутствии единых подходов к определению данных понятий в украинской педагогике. Предложено их авторское определение.

Ключевые слова: альтернативная педагогика, альтернативное образование, альтернативная школа.

The article is devoted to the analyzes of lexicographical sources, concerning the definition of the terms «alternative pedagogy», «alternative education» and «alternative school». The conclusion has been made about the lack of common approaches in defining those notions in Ukrainian pedagogy. The author's definition has been suggested.

Key words: alternative pedagogy, alternative education, alternative school.

Для проведення порівняльно-педагогічного дослідження особливе значення має визначення поняттєво-термінологічного інструментарію, зважаючи як на можливість різних підходів до одних і тих же понять у різних країнах, так і їхнього відмінного звучання різними мовами. Зважаючи на відсутність системних досліджень альтернативної освіти в українській педагогічній науці, поняттєво-термінологічний інструментарій такого порівняльно-педагогічного дослідження ще недостатньо розроблено.

Серед праць, у яких висвітлено теоретичні засади альтернативної

освіти, важливе місце посідають публікації дослідників Й. Нагати (Японія), А. Слівки (Німеччина), Б. Сліверського (Польща), С. Губіка (Чехія), Р. Ван ден Хівера (ПАР), Ф. Вудза і Г. Вудз (Великобританія) та ін. Саме у їхніх працях зустрічаємо поняття «альтернативна освіта», «альтернативна школа» та похідні від них.

Для визначення понятійно-термінологічного дослідження шкільної альтернативної освіти важливим є розмежування понять «альтернативна педагогіка», «альтернативна освіта» і «альтернативна школа» на основі їхнього опису в термінологічних словниках. Ця необхідність викликана різноплановістю підходів до цих понять, що ускладнює дослідницьку задачу. Перш за все, проаналізуємо наявність цих понять в українських лексикографічних джерелах. У таблиці (див. табл. 1) наводимо лише ті з 14 проаналізованих словників і енциклопедій, які містять інформацію принаймні про одне з вказаних вище понять.

Таблиця 1

**Наявність понять в українських педагогічних
термінологічних словниках**

Лексикографічне джерело	Поняття		
	Альтернативна педагогіка	Альтернативна освіта	Альтернативна школа
Український педагогічний словник (Київ, 1997) [3]	-	-	+
Педагогічний словник (Київ, 2001) [5]	-	+	-
Інноваційні педагогічні технології: словник-довідник (Рівне, 2003) [4]	-	-	+
Український педагогічний енциклопедичний словник (Рівне, 2011) [2]	-	-	+
Педагогічний словник-лексикон (Ніжин, 2004) [1]			+

Як бачимо, жодне з проаналізованих українських джерел не містить тлумачення поняття «альтернативна педагогіка», одне джерело – «Педагогічний словник» (Київ, 2001) – [5] розкриває поняття «альтернативна освіта», натомість три словники – «Український педагогічний словник» (Київ, 1997) [3], «Інноваційні педагогічні технології: словник-довідник» (Рівне, 2003) [4] і «Український педагогічний енциклопедичний словник (Рівне, 2011) [2] – приділяють увагу поняттю «альтернативна школа». Тому далі, використавши тлумачення понять як в українських, так і в зарубіжних педагогічних джерелах, виокремимо у них відмінні й спільні елементи, визначимо робочі визначення усіх трьох понять.

**Зміст поняття «альтернативна педагогіка»
в лексикографічних джерелах**

Лексикографічне джерело	Зміст поняття	Примітка
Педагогічна енциклопедія XXI ст. (Польща, 2003)	напрямок педагогічної думки, який бере початок у Новому вихованні, а сьогодні пов'язаний з досвідом функціонування реформаторських інноваційних шкіл, експериментальних чи новаторських проєктів, за допомогою яких упроваджує в педагогічну теорію і практику нові перспективи, підходи чи ідеї [8, с. 102–106]	зв'язок з новим вихованням як напрямом педагогічної думки; інноваційність і новаторство і новизна як ознаки.

З огляду на різні підходи до визначення поняття «альтернатива» можна розуміти альтернативну педагогіку як один з двох взаємовиключних підходів до навчання і виховання, або, що теж є прийнятним, альтернативою вважають один з двох або більше явищ; тоді альтернативна педагогіка – це кожен інший педагогічний підхід, який характеризується багатьма течіями, теоріями чи моделями. Перше розуміння альтернативної педагогіки вписується в течію антагоністичних поглядів і дій, інше – належить до неантагоністичних, творчих. Отже, *альтернативна педагогіка – це наука про неконвенціональні форми, методи і зміст навчання, виховання і розвитку особистості.*

Педагогіка, яка має офіційний характер і задовольняє систему, стає педагогікою «нормальною», типовою, стандартною, а будь-яка інша, не санкціонована згори, розцінюється як альтернативна. Альтернативні напрями стимулюють конкуренцію і покликані сприяти підвищенню якості традиційної педагогіки. Кожен із напрямів альтернативної педагогіки становить певну опозицію загальноприйнятим напрямам, містить власну систему критики, а у поєднанні з іншими створює певного роду альтернативну систему педагогічних ідей.

Напрямами альтернативної педагогіки є: антипедагогіка, критична педагогіка, гештальтпедагогіка, емансипаційна педагогіка, холістична педагогіка, трансгресивна педагогіка.

Антипедагогіка – напрям альтернативної педагогіки, ідеї якого заперечують теорію і практику загальноприйнятого навчання дітей та молоді (виникла на початку 70-х років ХХ століття). *Критична педагогіка* – напрям альтернативної педагогіки, спрямований на підвищення критичної свідомості учнів стосовно пригноблюючих соціальних умов (виникла на початку 70-х років ХХ століття). *Гештальтпедагогіка* (від нім. Gestalt – образ, фігура, особистість) – напрям альтернативної педагогіки, спрямований на урахування емоційної й пізнавальної сфери навчання в процесі активізації поєднання емоцій і цінностей через усвідомлення глибин людського існування в процесі діяльності (виникла на початку 70-х років ХХ століття). *Емансипаційна педагогіка* (від лат. emancipatio – формальне звільнення сина з-під батьківської влади) – напрям

альтернативної педагогіки, спрямований на звільнення особистості від будь-яких форм репресій, авторитаризму, які обмежують автономність людини в суспільстві і не дають їй змоги реалізувати свої основні права, такі як свобода слова і право на самореалізацію (виникла на початку 70-х років ХХ століття). *Холістична педагогіка* (від англ. holistic – цілісний, цілий) – напрям альтернативної педагогіки, спрямований на глибинний всебічний розвиток особистості засобом комплексних впливів, як внутрішніх, так і зовнішніх (виникла на початку 70-х років ХХ століття). *Трансгресивна педагогіка* (від англ. transgression – порушення, вихід за межі) – напрям альтернативної педагогіки, спрямований на виявлення інтеркультурних механізмів формування соціокультурного досвіду індивіда, вивчення практики створення інтеркультурних цінностей для подолання людиною меж своїх можливостей з метою самоактуалізації й самореалізації людини в житті (виникла на початку 70-х років ХХ століття).

Основні положення альтернативної педагогіки служать підґрунтям для альтернативної освіти, тому важливе значення для дослідження має визначення поняття «альтернативна освіта» (див. табл. 3).

Таблиця 3

**Зміст поняття «альтернативна освіта»
в лексикографічних джерелах**

Лексикографічне джерело	Зміст поняття	Примітка
Енциклопедичний словник освіти (США, 1998)	освітній досвід з-поза конвенціональної освіти для учнів, які не можуть або не хочуть навчатися в традиційних державних навчальних закладах. Він охоплює домашнє навчання, школи без стін вуличні академії і вільні школи [11, с. 11]	наголос на неконвенціональності і нетрадиційності; визначення кількох типів альтернативних шкіл.
Педагогічний словник (Київ, 2001)	(від. лат. alter – один з двох) – можливість здобути чи поповнити загальну середню освіту у школах, що відрізняються своєю організацією, змістом чи формами, методами, видами контролю. Виникла А.о. в кін. 60-х рр. 20 ст. як протидія авторитарним суворо централізованим системам у США та країнах Західної Європи. Завдання її – створювати більш сприятливі умови для індивідуалізації та диференціації навчання. Відомо понад 10 типів альтернативних шкіл: «відкриті школи», «школи без стін», «навчальні центри», «навчальні парки» та ін. У цих неповних чи повних середніх школах діти здобувають позапрограмну освіту, можуть задовольнити пізнавальні інтереси з різних предметів. У деяких альтернативних школах може здобути освіту молодь, яка з різних причин своєчасно не могла її одержати [5, с. 23].	наголос на нетрадиційності організації, змісту, форм, методів та видів контролю; віднесення появи до 60-х рр. ХХ ст.; акцент на локалізації в країнах Західної Європи і США; визначення кількох типів альтернативних шкіл; індивідуалізація й диференціація навчання як ознаки.

Відомий польський дослідник альтернативної освіти Б. Сліверський окреслив це явище так: «Причин виникнення альтернатив у освіті є чимало. Однією з них є зазвичай спонтанне або навмисне відкидання того, що здається непридатним для культивування в освіті» [10, с. 4]. На його думку, «контroversійність бере початок ще від етимології поняття «альтернативна освіта». Найбільш налаштовує проти позитивного її сприйняття прикметник «альтернативна», який асоціюється з чимось непевним, антикультурним, несправжнім, маргінальним, неконвенційним, ненауковим, а якщо повернутися до часів комуністичої пропаганди, на думку спадуть антидержавність, нелегальність, опозиційність, реакційність, анархія тощо. В той же час реалії альтернативної освіти цілковито спростовують таку інтерпретацію цього феномена» [9, с. 206]. Ми вважаємо, що подібно до політичного процесу, в якому опозиція в ідеалі покликана бути стимулом для покращення діючої влади, альтернативна освіта, складаючи конкуренцію традиційній, стимулює її розвиток, вказує на слабкі місця, опосередковано пропонує альтернативні варіанти розв'язання проблем.

Альтернативна освіта як поле впровадження ідей альтернативної педагогіки у практику потлумачена у Міжнародному педагогічному словнику UNESCO як «загальний термін для моделей, які пропонують альтернативу традиційній інституційній освіті, або рухів, які відкидають формальне навчання» [6]. Аби зрозуміти явище альтернативної освіти, важливо з'ясувати саме поняття. Альтернативна освіта – це свого роду форма опозиції існуючій освітній системі. Вона керується положеннями, визначеними альтернативною педагогікою. *Отже, альтернативна освіта – це процес і результат засвоєння людиною систематичних знань, умінь і навичок, розвиток розуму та почуттів, формування світогляду та пізнавальних інтересів за межами конвенціональної системи шкільництва, що забезпечується нетрадиційними формами, методами та видами контролю.*

У своєму визначенні відійдемо від обмеження хронологічних меж з 60-х рр. ХХ ст. і акценту на локалізації в країнах Західної Європи і США, зважаючи на більш ранню появу альтернативних закладів освіти і більш широке їхнє географічне розповсюдження. Альтернативна освіта стосується як середнього, так і вищого щаблів. Зважаючи на те, що темою дослідження обрано альтернативну освіту дітей та молоді шкільного віку, зосередимося на альтернативних школах як навчальних інституціях, які пропонують освітні послуги дітям віком 6–18 років (в деяких країнах ці вікові межі можуть бути розширені до 5 або 19 років).

Таблиця 4

**Зміст поняття «альтернативна школа»
в лексикографічних джерелах**

Лексикографічне джерело	Зміст поняття	Примітка
Енциклопедія соціальних і культурних засад освіти (США – Великобританія, 2009)	Альтернативні форми навчання і виховання, які у різних форматах забезпечують вибір для батьків, учнів і вчителів, надаючи можливості, відсутні у традиційних і релігійних школах [7, с. 39–40]	акцент на наданні форм навчання і виховання, відсутніх у традиційних школах
Енциклопедичний словник освіти (США, 1998)	Заклад середньої освіти, створений для того, щоб відповідати потребам учнів, які не можуть успішно навчатися у звичайній освітній системі. Він може бути приватним і державним, у ньому також можуть навчатися учні, які потребують нових, нетрадиційних інноваційних програм [11, с. 11]	акцент на наданні освітніх послугам дітям, які не можуть досягти успіху у традиційній школі
Український педагогічний словник (Київ, 1997)	(від лат. alter – інший), «вільні школи» – у країнах Західної Європи і США неповні й повні середні школи, які діють паралельно або замість звичайних шкіл і забезпечують освіту, альтернативну за змістом або формами й методами роботи з учнями. Виникли наприкінці 60-х років 20 ст. в рамках антиавторитарних педагогічних рухів. Завдання А.ш. – забезпечити індивідуалізацію й диференціацію вивчення великої кількості елективних предметів і курсів за допомогою спеціалізованої навчальної бази й методів роботи. Існує понад 10 типів таких шкіл: «відкриті школи», «школи без стін», «навчальні центри», «магнітні школи», «навчальні парки», «вуличні академії» тощо [3, с. 23].	наголос на нетрадиційних формах і методах роботи з учнями; антиавторитарність, індивідуалізація, диференціація, елективність як ознаки; визначено десять типів шкіл
Педагогічний словник-лексикон (Ніжин, 2004)	Школа, яка відрізняється від «звичайної» школи новою моделлю, новими освітніми рішеннями та виховними проектами; їй приписуються риси сучасності, інноваційності або прогресивності [1, с. 11]	підкреслено необхідність наявності нетрадиційної освітньої моделі; інноваційність і прогресивність як ознаки
Інноваційні педагогічні технології: словник-довідник (Рівне, 2003)	«Вільні школи», які виникли наприкінці 60-х років ХХ ст. в країнах Західної Європи і США як протиставлення авторитарному вихованню. Діють паралельно або натомість звичайним школам і забезпечують освіту, альтернативну за змістом, формами і методами роботи з учнями. Представлені понад 10 типами: «відкриті школи» (без поділу на традиційні класи), «школи без стін» (орієнтація на широке використання місцевої громади), «магнітні школи» (навчальні центри для поглибленого вивчення конкретної галузі знань) та ін. [4, с. 5]	зв'язок з Вільним вихованням; наголос на нетрадиційних формах і методах роботи з учнями; антиавторитарність як ознака; визначено десять типів шкіл

Український педагогічний енциклопедичний словник (Рівне, 2011)	Альтернативні школи – (від лат. – інший), «вільні школи» – у країнах Західної Європи і США неповні і повні середні школи, які діють паралельно або замість звичайних шкіл і забезпечують освіту, альтернативну за змістом або за формами й методами роботи з учнями. Виникли наприкінці 60-х років ХХ ст. в рамках авторитарних педагогічних рухів. Завдання альтернативної школи – забезпечити індивідуалізацію й диференціацію вивчення великої кількості елективних предметів і курсів за допомогою спеціалізованої навчальної бази й методів роботи. Існує понад 10 типів таких шкіл: «відкриті школи», «школи без стін», «навчальні центри», «магнітні школи», «навчальні парки», «вуличні академії» тощо [2, с. 27–28]	наголос на нетрадиційних формах і методах роботи з учнями; антиавторитарність, індивідуалізація як ознаки; визначено десять типів шкіл.
--	--	---

Отже, у визначеннях взято до уваги необхідність надання форм навчання і виховання, відсутніх у традиційних школах, забезпечення освітніми послугами дітей, які не можуть досягти успіху у традиційній школі, використання нетрадиційних форм і методів роботи з учнями. Ознаками альтернативних шкіл визначено антиавторитарність, індивідуалізацію, диференціацію, елективність. У більшості тлумачень визначено десять типів шкіл, проте названо лише кілька з них («відкриті школи», «школи без стін», «навчальні центри», «магнітні школи», «навчальні парки», «вуличні академії» тощо), що є недоліком такої класифікації. Крім того, не враховано необхідність наявності альтернативної моделі й не визначено форми власності, що також не дає повного уявлення про специфіку освітніх послуг, які надаються такими школами. Річ у тім, що загальна система державної освіти неспроможна забезпечити повноцінної альтернативи у навчанні і вихованні підростаючого покоління, оскільки цілком логічним є передача традиційних цінностей, що диктується умовами державного фінансування.

Тому, ознайомившись з сучасними визначеннями, а також урахувавши логіку і концепцію нашого дослідження, ми дійшли такого робочого визначення альтернативної школи: *недержавний заклад початкової або середньої освіти, орієнтований на забезпечення внутрішньої свободи й самореалізації дитини під дією нетрадиційної освітньої моделі, що передбачає неконвенціональні форми і методи навчально-виховної діяльності*. Зважаючи на відкритість альтернативної освіти, вважаємо неможливим обмеження типів альтернативних шкіл до десяти. Більш того, переконані, що кількість таких шкіл неможливо окреслити з більшим чи меншим ступенем достовірності, так само, як не можна чітко окреслити межу між традицією й альтернативою. Може йтися лише про навчальні заклади чи шкільні мережі, які найбільшою мірою

впроваджують ідеї альтернативної педагогіки в практику.

Отже, вважаємо, що альтернативна педагогіка як наука про неконвенціональні форми, методи і зміст навчання, виховання і розвитку особистості, диктує основні засади навчально-виховної діяльності, якими керуються альтернативні школи, що створюють систему альтернативної (неконвенціональної, нетрадиційної) освіти. Відтак, у роботі використовуємо прикметники «альтернативний», «неконвенціональний», «нетрадиційний» як синоніми, протиставляючи їх прикметникам «конвенціональний», «традиційний» як дескриптори понять «педагогіка», «освіта», «школа», «форма», «метод», «зміст».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Василюк А. В. Педагогічний словник-лексикон / Алла Василюк. – Ніжин : Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя, 2004. – 154 с.
2. Гончаренко С. У. Український педагогічний енциклопедичний словник / С. У. Гончаренко. – вид. друге, доповн. й виправл. – Рівне : Волинські обереги, 2011. – 552 с.
3. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник / С. У. Гончаренко. – К. : Либідь, 1997. – 376 с.
4. Інноваційні педагогічні технології : словник-довідник / автор-упорядник І. М. Дичківська. – Рівне, 2003. – 43 с.
5. Педагогічний словник / за ред. М. Д. Ярмаченка. – К. : Педагогічна думка, 2001. – 516 с.
6. Тезаурус UNESCO [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ibe.unesco.org/en/services/publications/ibe-education-thesaurus/2007-edition.html>
7. Encyclopedia of the social and cultural foundations of education / editor, Eugene F. Provenzo Jr. – London : SAGE Reference Publication, 2009. – Vol. 1. – 1322 p.
8. Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku. Tom IV. – Warszawa : Wydawnictwo Akademickie 'Zak', 2003. – 1295 s.
9. Sliwerski B. Edukacja – wybrane kontrowersje i dylematy / B. Sliwerski // Pedagogika alternatywna: dylematy teorii / red. nauk. Bogusław Śliwerski. – Łódź ; Kraków : «Impuls», 1995. – S. 205–217.
10. Sliwerski B. Edukacja alternatywna, dylematy teorii i praktyki / B. Sliwerski. – Krakow : Impuls, 1992. – 322 s.
11. The Cyplopedic Education Dictionary / Carol Spafford, Augustus I. Pesee, George Crosser. – Albany : Delmar Publishers, 1998. – 431 p.
12. Tyrała P. Poprzez alternatywnosc do edukacji rozumu / P. Tyrała // Pedagogika alternatywna : dylematy teorii / red. nauk. Bogusław Śliwerski. – Łódź-Kraków : Impuls, 1995. – S. 47–53.